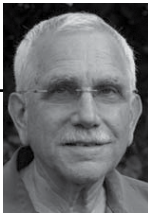

שייח לביב – אדריכל היחסים הלבבים בין יהודים לדרוזים

באוגוסט 1948 טירפד בן-גוריון תכנית שנרקמה במשרד החוץ, ליזום בעזרת הדרוזים הפיכה צבאית בסוריה, שתפגע בקואליציה הערבית נגד ישראל, ואמר: "לערב" ארץ-ישראל נשאר רק תפקיד אחד – לברוח"

שמעון אביבי

החל מראשית שנות ה-30 של המאה ה-20 הייתה משפחת אבו רוכון (להלן: אבו רכן) מעספיא פעילה בכינון הקשרים בין הדרוזים לבין היהודים בארץ-ישראל. המשפחה האמינה בשותפות הגורל המקשרת בין הדרוזים והיהודים ובזכותו ההיסטורית של העם היהודי להקים כאן את מדינתו העצמאית וגרסה שעל הדרוזים החיים בארץ-ישראל לסייע ליהודים בהגשמת מטרתם ולהשתלב במדינתם. הקשר הראשון נוצר בשנת 1929 בין האמאם שיח' צאלח ח'טיב אבו רכן מעוספיא לבין נח יגורי מקיבוץ יגור הסמוך. לאחר מספר פגישות בנשר ובחיפה העדיף השיח', בהיותו איש דת, להטיל את המשך המגע על בן משפחתו חסן סלמאן אבו רכן, שנרצח ב-1938 בידי אנשי כנופיות של המופתי חג' אמין אל-חוסייני בשל קשריו עם היהודים. פעילים דרוזים נוספים ממשפחת אבו רכן היו שיח' זאיד, שריף, חסין, מזיד ורסלאן, שחלקם יצא בשליחות המוסדות היהודיים לעבר הירדן, ללבנון ולסוריה כדי לשכנע את תושביהן הדרוזים להימנע מתמיכה במורדים הערבים (בשנים 1936-1939) ולסרב לקריאתם להתגייס לעזרתם. כמו כן מילאו גם שליחויות מודיעיניות ובשובם מסרו ידיעות על פעולות הגיוס של המורדים הערבים. אך הבולט מכולם היה לביב חסין אבו רכן, שהיה לדמות הדומיננטית ברקמת היחסים עם היהודים. ביוני 1936 הקים לביב קשר עם אבא חושי, שהיה אז מזכיר מועצת פועלי חיפה.

ד"ר שמעון אביבי הוא חוקר העדה הדרוזית, לשעבר קצין מודיעין, פירסם ספרים ומחקרים על העדה הדרוזית.

הוא הכחיש בתוקף את השמועות כאילו גולים מהר הדרוזים התארגנו בכנופיה והצטרפו למורדים הערבים. הוא אמר שהוא מדווח זאת בשמו של סולטאן אל-אטרש, הגולה בכרם שבעבר הירדן. משהוצע לו שכר טרחה, סרב לקבלו ואמר שהוא מוכן לסייע ליהודים גם להבא שלא על מנת לקבל פרס. זמן קצר אחרי פרוץ המרד הערבי ניסה נגיב מנצור, מוח'תאר עספיא, להפעיל את השפעתו ולקרר בין המורדים ובין בני משפחת אבו רכן. שיח' לביב מסר על כך לחושי, באומרו שבני משפחתו מתנגדים ליוזמה זו, כי "אין אנו יכולים להשלים איתם [קרי: עם המורדים] ונעזוב בכך את עקרונותינו שאנו דבקים בהם. הם אויבינו כשם שהם אויביכם".

מכתבים בכתב סתרים

במהלך המרד הערבי (מאורעות 1936-1939) פעל לביב רבות למניעת השתתפותם של הדרוזים במרד. בספטמבר 1937 הוא יצא בשליחותו של חושי להר הדרוזים וללבנון, במטרה להכשיר את הקרקע לביקורו של חושי שם, ואכן חושי ביקר בהר באופן חשאי באוקטובר באותה שנה. נושא השיחות המרכזי בביקור היה מניעת הצטרפותם של דרוזים מבני ההר לכנופיות הערביות, ודיווח על אלה המצטרפים אליהן בכל זאת ועל תנועותיהם. לאחר הביקור גילתה הז'נדרמריה הסורית בסוידא עניין רב בזהותם של האורחים וחקרה את יוסף בכ אל-עיסמי, מזכירו ואיש אמונו של סולטאן אל-אטרש, ששימש נציגו בארץ. עיסמי חשש שמא מכתביו הנשלחים לחיפה נפתחים ולפיכך כתב אותם לביב אבו רכן בעספיא בלשון סתרים, מקצתה מוסכמת ומקצתה אסוציאטיביות. בעקבות הביקור של חושי בהר הדרוזים הופעל עיסמי כסוכן מודיעין בתשלום. היו לו ידיעות מפורטות על הנעשה בקרב הדרוזים התומכים בכנופיות, על פעילות הכנופיות בסוריה ועל היחסים בין מנהיגיהן. כמו כן יצא לביב אבו רכן, בשליחותו של אבא חושי, אל יישובי הדרוזים בגליל כדי להשפיע על תושביהם שלא יצטרפו לכנופיות. בשלהי 1937 דיווח אל-עיסמי, ששיח' אסעד כנג', ממנהיגי הדרוזים בגולן, מתכנן להיכנס לארץ-ישראל בראש כנופיה דרוזית. ידיעות דומות הגיעו ממקורות דרוזים אחרים ברמת-הגולן. הדבר הדאיג מאד את ההנהגה היהודית וגם את הדרוזים בעספיא. לפיכך שלח לביב אבו רכן מכתבים דחופים לדרוזים בחצביא, בלבנון ובסוריה וביקשם לנסות לשכנע את אסעד כנג' לוותר על תכניותיו. בעקבות בקשות אלה הופעל לחץ כבד על אסעד כנג', מנהיגי הדת הטילו חרם עליו ועל כל דרוזי שהצטרף אליו. אולם כנג' קיבל סכום כסף גדול ממנהיגי המרד תמורת הצטרפותו ולא היה ביכולתו להחזירו להם. לפיכך הבטיח לבצע פעולה קטנת-ממדים בארץ ישראל ולחזור. ביוני השתתף כנג' עם כוחו בפעולה ליד טול-כרם, איבד בה כמה מאנשיו, וחזר לסוריה.

הקשרים המתהדקים בין הדרוזים ליהודים עשו את הדרוזים מטרה להתנכלויות מצד המורדים הערבים. באוקטובר 1938 התמקמה כנופייתו של יוסף אבו דורה בכפר אם א-זינאת (מדרום לדאלית אל-כרמל) והחלה להתנכל לכפרי הדרוזים בכרמל.

עובדים בשדות ובמטעים הותקפו ונשדדו והדרוזים החליטו לצאת נגדה בגלוי (למעט מספר משתפי פעולה עם הכנופיה). הכפר עספיא נותק מחיפה, ובשל קשריו עם היהודים הוא נחשב בעיני הכנופיות כיישוב יהודי. לביב נפגש בחשאי עם חושי ונקבעו סדרי תיאום בין אוחזי הנשק בעספיא לבין משמר הנוטרים ביגור, לשם דיווח ופעולה נגד הפורעים. ב-27 בנובמבר 1938 פשטה כנופיית אבו דורה על עספיא ופגעה בעשרות מתושבי הכפר. לביב יצא במשלחת נכבדים להר הדרוזים ולחצביא כדי לדווח למנהיגי העדה שם על המצב בכפרי הכרמל ולבקשם לפעול נגד מפעילי הכנופיות בסוריה ובלבנון.

הוא הגיע לחצביא ב-30 בנובמבר 1938 וסיפר לחכמי הדת שם על מעשי התועבה של אנשי הכנופיות בתושבי עספיא. חכמי הדת כינסו אספה דחופה וסיכמו, שהמדובר בפגיעה קשה מאד בערכי הדת. הם החליטו שנציגם, שיח' מחמד שרוף, יתלווה ללביב אבו רכן לפגישות עם אסעד כנג' במג'דל שמש, עם סלטאן אל-אטרש בהר הדרוזים ועם מג'יד ארסלאן בלבנון כדי להסביר להם את העניין. לביב הגיע להר הדרוזים מצויד בשלושה-עשר מכתבים למנהיגי ההר ובראשם סלטאן אל-אטרש, וסיפר להם על מעשי הכנופיות נגד תושבי עספיא ודאלית אל-כרמל. סלטאן אל-אטרש הגיב באומרו: "אין אנו מסכימים שדבר זה ייפול על אחינו ואנו מוכנים [לבוא] לעזרתם. עם זה [קרי: הפלסטינים] הינו כפוי טובה, כמה לחמנו עבורם אך [הדבר] לא נשא פרי ולא הועיל". סלטאן ביקש מאחיו זיד אל-אטרש, שהיה ציר בפרלמנט הסורי, לטפל בעצמו בעניין זה.

שיר ברכה יהודים

לביב שיגר ב-18 בדצמבר 1938 מכתב לזיד אל-אטרש ובו כתב: "דרוזי ארץ-ישראל הצטרפו למרד בתחילתו בשם הלאומיות הערבית, אך המורדים השתמשו בשם הלאומיות ובשם הג'יהאד כדי לשדוד ולרצוח אנשים חפים מפשע וכדי לזרוע פרוד בין העדות השונות עד שהפכו להיות מטרד ונזק לכל איש בארץ-ישראל[...] ויש להפסיק את פעולותיהם ולא לתמוך בהם[...]". ב-4 בינואר 1939 שלח לביב מכתב נוסף לזיד אל-אטרש בו תאר את המשך התנכלותו של אבו דורה לדרוזים בכרמל, את מעשי הרצח של אנשים חפים מפשע ואת מעשי הגזל שמבצעים אנשיו בקרב התושבים. כמו כן דיווח לו על כך שרצחו את שיח' חסן ח'ניפס בשפרעם. מנהיגי הר הדרוזים הציעו לשיח' לביב אבו רכן להדק את קשריו עם היהודים ועם ממשלת המנדט הבריטי כדי לעזור לדרוזים במאבקם בכנופיות הערביות.

רציחתם של שיח' חסן סלמאן אבו רכן מעספיא ב-27 בנובמבר 1938 ושל שיח' חסן ח'ניפס משפרעם בליל 3-4 בינואר 1939, ידידו של אבא חושי, הביאה להידוק הקשרים בין דרוזים ויהודים ולהתרחקות הדרוזים מהמחנה הערבי. בביקור חושי בשפרעם בספטמבר 1939 קרא שיח' צאלח טרביה שיר ברכה שכתב, בו הוא משבח את עזרת היהודים לדרוזים ומקווה שהיהודים ינצחו במאבקם עם הערבים. שיח'

לביב אבו רכן ציין באותו אירוע את חיוניות המשך שיתוף הפעולה והידידות בין הדרוזים והיהודים לעומת מעשיהם הברבריים של הערבים נגד הדרוזים. לכן קרא לביב לדרוזים: "אל לנו להתרועע עמהם [קרי: עם הערבים] או לפחד מהם. אנו חזקים באמונתנו והתחזקנו עוד יותר בכוח הציונים ששומרים על הידידות, ועלינו להתאחד עמהם".

הטיפול עובר ל"הגנה"

ב-1942 עבר הטיפול בקשרים עם הדרוזים מחושי לש"י (שירות הידיעות של ה"הגנה"), שירש מחושי גם אי נעימויות במסכת קשרים זו. הסתבר שחושי לא עמד בהתחייבויותיו הכספיות כלפי הדרוזים בכפרי הכרמל ובשפרעם ואיבד את אמונם. אחדים מהם ניתקו את הקשרים עימו, אך אחרים, כגון לביב אבו רכן וצאלח ח'ניפס, ראו את הקשר עם חושי לא כקשר פרטי אלא כקשר עם היהודים וביקשו לתבוע אותו לבירור בפני מוסדות היישוב. אך איש לא עזר להם באופן מעשי לקיים ברור כזה. באותה עת שירת במחוז הצפון קצין בריטי בשם ויטפלד ששידל את אבו רכן וח'ניפס להפסיק את מגעיהם עם חושי ולשתף פעולה ישירות עם השלטונות הבריטיים, אך השניים דחו את ההצעה. בשנת 1944 החל איש קק"ל, מרדכי שכביץ, ברכישת קרקעות בצפון הארץ. תחילה רכש אדמות בסביבות שפרעם, ולאחר מכן הציע לו שיח' לביב אבו רכן את עזרתו ברכישת אדמות שהוצעו למכירה בהר הכרמל. בזכות קשריו עם שיח' לביב ועם שיח' צאלח ח'ניפס הצליח שכביץ לרכוש את השטח בכרמל (כיום פארק הכרמל) ועוד אדמות ליד שפרעם וליד עספא.

במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית שררה באותה עת שביעות רצון מהצלחתה למנוע שיתוף פעולה בין הדרוזים לערבים. היא דאגה לסכל כל קשר דרוזי עם הכנופיות הערביות. על פי בקשתה, חידש יהושע פלמון, מפעיל הסוכנים הראשי של הש"י, את הקשרים עם הדרוזים. הוא עשה זאת בעזרתם של אנשי היחידה בגליל, מרדכי שכביץ, אמנון ינאי וגיורא זייד. אנשי הקשר העיקריים שלהם היו שיח' לביב אבו רכן מעספא, שיח' צאלח ח'ניפס משפרעם ושיח' ג'בר דאהש מעדי מירכא. פלמון נהג להיפגש עם שיח' לביב ועם שיח' צאלח בקפה-מסעדה עבאדי בעיר התחתית בחיפה, ולקבל שם את הידיעות שהיו ברשותם. הקשרים המודיעיניים עם לביב אבו רכן ועם צאלח ח'ניפס התקיימו כסדרם גם לאחר מלחמת העולם השנייה. אליהו ששון ויעקב שמעוני, אנשי האגף הערבי של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שהינחו את פעולות המודיעין בתחום הערבי, חשו שניתן להפיק מהשניים תועלת רבה יותר. ב-1946 הם זימנו אותם לירושלים והטילו עליהם משימות ובראשן הפצת רעיון "הניטראליות האוהדת" ליהודים במקרה של התנגשות יהודית-ערבית בארץ. לביב וצאלח הציעו להקים אגודה דרוזית חשאית כדי להשפיע על דעת הקהל הדרוזית בעניין זה. הצעתם התקבלה והם קיבלו גם סיוע כספי למימון סיורים שיבצעו בכפרים הדרוזיים למטרה זו. ח'ניפס ואבו רכן יצאו בשליחות המחלקה לסיור בכפרים, נפגשו

שייח לביב חסין אבו רכן

עם ששון בחיפה ודיווחו לו שהם מצאו בכל מקום אוזן קשבת ונכונות להיפגש עם היהודים לדיון רציני על כך. פועלם נשא פרי ובינואר 1948 החליטו נכבדי העדה להימנע מהשתתפות במעשי האיבה נגד היהודים ולשמור על ניטראליות גמורה בסכסוך שבין הערבים ליהודים בארץ-ישראל.

חמורים נושאי נשק לטבעון

שריף אבו רכן, אחיו של לביב, סיפר על עצמו שהוא העביר בלילות מעל עשרים משלוחי נשק על גבי חמורים שלו מעספיא לטבעון, לקריית עמל ולשיח' אבריק. רוב הנשק היה רובים מסוגים שונים. יום אחד הביא לביב אבו רכן לביתו של שריף תותח מפורק לחלקיו וביקש להסתירו עד

שהיהודים יבואו לקחתו. לקריאתו של שריף שלח מרדכי שכביץ טנדר בעל תחתית כפולה בה הוטמן התותח המפורק שהועבר ליעדו באחד מיישובי העמק. לאחר אסון שיירת יחיעם ב-28 במארכס 1948, בו אבדו חיי אדם, רכב ונשק רב, הגיעה פקודה ממטה ה"הגנה" לאזור הגליל המערבי לגייס ולהעביר חמישה רובים לשימוש במבצע לפריצת הדרך לירושלים. מרדכי שכביץ התקשר מיד ללביב אבו רכן וביקש את עזרתו בהשגת הנשק. כעבור יומיים העביר לביב, באמצעות שליחים, חמישה רובים ומקלע ברן עם 12 מחסניות תחמושת. היה זה חלק מהנשק שהביא בעבר לביב מלבנון לביתו לשם הגנה עצמית. הנשק הובא לנקודת מפגש על הכביש לעספיא ונמסר שם לאנשי ה"הגנה".

באפריל 1948, בקרב רמת-יוחנן, הובס בידי ה"הגנה" גדוד המתנדבים הדרוזיים מסוריה, בפקודו של שפיב והאב, שבא לארץ-ישראל לסייע לערבים במלחמתם ביהודים. לביב אבו רכן וגיורא זייד שלחו בחשאי לשפרעם את ח'ליל אל-קנטאר, שהגיע מהר הדרוזים לעספיא בשנת 1947 והכיר מקצת הקצינים הדרוזים בגדודו של שכיב והאב, כדי לתאם פגישה חשאית בינם לבין נציגי ה"הגנה". קנטאר נועד עם שישה קצינים דרוזיים והצליח לשכנעם להיפגש בחסות החשיכה עם נציגי ה"הגנה" ועם נכבדים דרוזים מהכרמל. ב-20 באפריל בלילה הוא הובילם למקום מיפגש עם גיורא זייד ליד הכפר הנטוש הושה, משם צעדו ברגל לעבר שני ג'פים שהמתינו להם ליד שער הכניסה לרמת יוחנן והוסעו לקרית-עמל. שם, במסעדה קטנה ליד הדואר, נפגשו עם משה דיין, יהושע פלמון, אמנון ינאי, גיורא זייד, שיח' לביב אבו רכן וג'דעאן עמאשה (שהגיע לעספיא מהר הדרוזים ב-1937 והיה בקשר עם הש"י), ללא

ידיעתו של שכיב והאב. אבו רכן פתח את הפגישה באומרו שהדרוזים בארץ-ישראל ואלה שהגיעו מהר הדרוזים רוצים לחיות בשלום עם היהודים. משה דיין הצטרף לדבריו והוסיף שאחיו [זוהר (זוריק) דיין] נהרג בקרב עמם, אך היות שהם מוכנים לבוא להסכם עם היהודים, הריהו מוחק את דם אחיו מהחשבון. הקצינים הדרוזיים התרשמו מאד מדברים אלה ובשיחה בין הצדדים סוכם שהדרוזים יחדלו ממלחמתם ביהודים.

ב-23 באפריל הושלם כיבוש חיפה בידי היהודים. לביב אבו רכן ביקר את כוחות היהודים בעיר, כרת עמם ברית ומסר להם את הכפרים עספיא ודאלית אל-כרמל, ללא קרב. הברית שנכרתה כללה מספר סעיפים ובהם: היהודים לא יתקיפו את תושבי הכפרים הללו; תישמרנה הזכויות האזרחיות של תושבי כפרים אלה; היהודים יספקו משאבים לכפרים בהתאם ליכולתם; הצבא היהודי יעזור לדרוזים נגד כל התקפה נגדם; תושבי שני הכפרים לא ירשו לגורמים עוינים להיכנס לכפריהם.

במשך ההפוגה השנייה, שהחלה ב-19 ביולי 1948, ואחריה היה לאנשי מחלקת המזרח-התיכון במשרד החוץ ספק ביכולתו של צה"ל להכניע את צבאות ערב ולכפות פתרון מדיני. לפיכך הם חיפשו דרכי פעולה אחרות. הצעה קורצת אחת הייתה לנסות לסייע בביצוע הפיכה בסוריה שתפגע בקואליציה הערבית, תפנה את תשומת הלב של מדינות ערב מארץ-ישראל ואולי אף תוביל לשלום. הדרוזים בסוריה, שיחסיהם עם ממשלתם הידרדרו מאז שנת 1946 (המועד שבו נהייתה סוריה מדינה עצמאית), נחשבו אפוא כמתאימים ביותר לעמוד בראש הפיכה כזאת. שר החוץ משה שרת אישר להמשיך בבחינת האפשרויות לביצועה, אך בהוצאות כספיות מצומצמות בלבד. לביב אבו רכן נשלח אל הר הדרוזים אך לא הצליח להגיע לסוידא וליצור קשר עם סלטאן אל-אטרש. לאחר שהשלטונות הסוריים החלו לחשוש בו הוא עבר ללבנון, שם נפגש עם זיד אל-אטרש, אחיו של סלטאן, והציע לו שהדרוזים יתקשרו עם ממשלת ישראל ויעבדו עמה "תכניות מעשיות משותפות". הוסכם ביניהם שזיד יחזור להר הדרוזים, יברר את עמדתו של סלטאן, יכין תכניות כנדרש, יחזור לביירות וישלח משם שליח להזעיק את אבו רכן שיביא עמו את הצעותיה של ישראל. זיד אכן חזר לביירות והמתין שם לפגישה הנוספת. יהושע פלמון הנחה את לביב אבו רכן להדגיש שהוא מדבר בשם הדרוזים הארצישראלים ולא בשם הממשלה, ואם יוברר לו שכך מבין את הדברים גם זיד, יקבע פגישה בינו לבין נציג ישראלי.

עזרא דנין, איש מחלקת המזרח-התיכון במשרד החוץ, נפגש עם ראש הממשלה בן-גוריון ב-22 באוגוסט 1948 וסיפר לו על המחשבות לארגן הפיכה בסוריה. הוא ציין את העובדה, שרוב ראשי הצבא וחלק גדול מראשי האדמיניסטרציה שם הם בני מיעוטים. בן-גוריון ביטל חד-משמעית את רעיון ההפיכה בסוריה באומרו: "לא ניכנס באבנטורות חדשות. לערביי ארץ-ישראל נשאר רק תפקיד אחד - לברוח". בכך נסתם הגולל על רעיון ייזום הפיכה בסוריה בהנהגת הדרוזים.

בלילה שבין 28 ל-29 באוקטובר 1948 פתח צה"ל במבצע "חירם" לכיבוש הגליל.

מסיבות פוליטיות ומסיבות יוקרה, הוחלט כי יחידת המיעוטים החדשה של צה"ל תתקוף את הכפר הדרוזי יאנוח כמבחן ראשון שלה בקרב פעיל. המשימה הוטלה על הפלוגה הדרוזית שסופחה לחטיבה 9 (עודד). שיח' ג'בר מעדי ואחרים פעלו כדי להבטיח כניעה שקטה של הכפר, אך נכשלו במשימתם והתוצאה הייתה אי הבנה טראגית. מגני הכפר פתחו באש על הכוח הדרוזי המתקדם. הוא נתפס מופתע כשציפה שהכפר יכנע בלי קרב. 14 חיילי צה"ל, 11 דרוזים ו-3 יהודים, קצינים ובעלי דרגות אחרות, נהרגו. רוב ההרוגים הדרוזים היו מבני הכרמל. משפחותיהם טענו בכעס שהאירוע יכול היה להימנע ודרשו חקירה של שרשרת המהלכים שהובילה לקרב יאנוח. ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון, בהמלצת יועציו ובלחצם של שיח' צאלח ח'ניפס משפרעם ושל שיח' לביב אבו רכן מעספיא, החליט למנות ועדה בראשותו של יעקב ברזאני והטיל עליה את המשימה לערוך סולחה עם תושבי יאנוח וג'ת. הורי ההרוגים הדרוזיים הביעו את רצונם בסולחה והוחלט לערוך זאת ולחייב את תושבי יאנוח וג'ת לשלם כופר בסך 4,000 לירות לכל אחת ממשפחות ההרוגים. טקס הסולחה נערך בנשר, הנחה אותו אליהו נאוי והשתתפו בו כאלף איש, רובם דרוזים.

בעד ונגד הגיוס לצה"ל

עם פרוץ מלחמת העצמאות היה לביב מיוזמי התגייסותם בהתנדבות של הדרוזים לצה"ל ומהוגי הקמת יחידת המיעוטים. דו"ח של שירות הביטחון הכללי מ-3 בנובמבר 1953 חושף מחלוקת חריפה בעדה הדרוזית באותה תקופה. בדו"ח נכתב, ש"המחלוקת בין פלגי העדה הגיעה לשיא חדש בקשר עם גיוס הדרוזים לצה"ל [במסלול של] מילואים שלב ב'. מקור הסיכסוכים הוא למעשה אישי-משפחתי, והמאבק הממשי נטוש בין מספר אישים על השלטון בעדה. נושאי מאבק זה מפולגים ביניהם על יחסם למדינה ועל עמדתה של העדה בין ישראל לבין ערב". הפילוג בין הדרוזים העמיק מאז הבחירות לכנסת השנייה (30 ביולי 1951), כשהופיעו בתוככי העדה שתי רשימות נפרדות. שיח' צאלח ח'ניפס עמד בראש רשימה אחת ותמכו בו שיח' לביב אבו רכן ואחרים. שיח' ג'בר דאהש מעדי עמד בראש הרשימה השנייה, ותמכו בו שיח' אמין טריף מג'ולס, שיח' נג'יב מנצור מעספיא ואחרים. האישים שהתחרו על מנהיגות העדה, ניצלו את סוגיית הגיוס לצה"ל כדי לבסס את מעמדם הן בעדה הן בפני השלטון כמי שמייצגים אותה.

שיח' לביב אבו רכן ושיח' צאלח ח'ניפס ואוהדיו נקטו מלכתחילה עמדה חיובית כלפי הגיוס, ואילו שיח' אמין טריף ומצדדיו נקטו עמדה שלילית גלויה. בעוד שיח' לביב ושיח' צאלח ואנשיו סובבו בכפרי הדרוזים וניהלו תעמולה למען הגיוס, הטיפו שליחיו של שיח' אמין טריף נגד הגיוס. טענותיו העיקריות של שיח' אמין היו, שכל צעיר דרוזי המתגייס לצה"ל יוצא לתרבות רעה, ששירותם של דרוזים בצה"ל מכתים את שם העדה בארצות ערב, ושישראל תעמיד את הדרוזים בקו האש בעת מלחמה.

בסוף חודש אוגוסט 1953 כינסו שני הפלגים היריבים מסיבות עיתונאים נפרדות להסברת עמדתם. שיח' לביב אבו רכן האשים את שיח' אמין כי הוא מנהל תעמולה בקרב הנשים הדרוזיות נגד גיוס הבנים לצה"ל, מאיים שלא יאשר נישואין של חיילים דרוזים המשרתים בצבא ומכריז כי יוציא משורות העדה כל בחור המתגייס לצה"ל. בזכות מאמציו של שיח' לביב הצליח הגיוס למילואים של חיילים דרוזיים משוחררים. ההצלחה חיזקה את מעמדם של שיח' לביב אבו רכן ושל שיח' צאלח ח'ניפס, שפעלו נמרצות לשכנע צעירים להתגייס לצבא. בינואר 1956 פנה שיח' לביב לשלטונות ישראל בבקשה להחיל את חוק גיוס חובה לצה"ל על בני עדתו. הוא חתם גם על כרוז שהופץ בכפרי הדרוזים וקרא לגיוס לצה"ל. גם שיח' ג'בר מעדי, שיח' צאלח ח'ניפס ונכבדים אחרים, פנו בכתב בבקשות דומות. בעקבות קבלת הפניות מנכבדי העדה החליטה הממשלה בחודש ינואר 1956 על החלת חוק גיוס חובה לצה"ל על הצעירים הדרוזים.

ב-17 במרס 1961 פנה שיח' לביב אבו רכן במכתב אל לשכת יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים והעלה בו טענות בדבר אפליה בגיוס הצעירים הדרוזיים לצה"ל, על רקע דחיית השירות של חייבי הגיוס הדתיים. גם בהיותו שופט בבית הדין הדתי הדרוזי היה שיח' לביב בדעה, שגיוס חובה לצה"ל צריך לחול על כל חייבי הגיוס ללא הבדל. עמיתו לבית הדין, השופט שיח' חסין עליאן, החזיק בדעה דומה. השניים יזמו פגישה עם נסים טוקטלי, מנהל לשכת היועץ לענייני ערבים בחיפה, ועם מפקד יחידת המיעוטים כדי לדון בעניין. בפגישה, שהתקיימה בינואר 1965, שללו השניים את דחיית שירותם הצבאי של צעירים דרוזיים והדגישו את משמעותה השלילית ותרומתה לאווירה המתוחה ששררה בעדה באותה עת. שניהם תבעו לקיים את חוק שירות החובה לגבי יוצאי הצבא מבני העדה ללא יוצא מן הכלל, ודרשו במפגיע לא להכיר באישורים על דתיות הניתנים על-ידי חברי הראשות הרוחנית הדרוזית או על-ידי זקני הדת בכפרים. אך שיח' אמין טריף לא קיבל את עמדתם וסירב להוציא מידיו את הסמכות למתן אישורים על דתיות שיאפשרו דחיית גיוס של צעירים דתיים חייבי גיוס. מדיניות התמיכה של המדינה בהנהגה הרוחנית של העדה הדרוזית ומדיניות אי-ההתערבות בנושאים דתיים של העדה, גרמו לקובעי המדיניות להניח בסופו של דבר לבעיית מתן הדחיות לגיוס מטעמי דת ולהימנע מעימות גלוי עם הראשות הרוחנית בעניין זה.

ההכרה כעדה דתית עצמאית

ביולי 1954 נפגשו שיח' לביב וחבר-הכנסת צאלח ח'ניפס עם ד"ר זרח ורהפטיג, סגן שר הדתות, לדיון מקיף בעניינים הנוגעים, בין השאר, "לזכותה החוקית להגדרה עצמית" של העדה הדרוזית בישראל. בעקבות פגישה זו שלחו השניים תזכיר אל סגן השר, ובו העלו את בקשותיהם בכתב. בדצמבר 1954 כינס ד"ר חיים זאב הירשברג, ראש המחלקה לענייני המוסלמים והדרוזים במשרד הדתות, את נציגי הפלגים השונים

של העדה הדרוזית כחלק ממאמציו לסייע בחיסול הסיכסוכים הקיימים בה. לפגישה הוזמנו אנשי משפחות טריף, ח'יר, מעדי, ח"כ ח'ניפס ולביב אבו רכן. היחידים שנענו להזמנה היו ח'ניפס ואבו רכן, כך שנמשך הקיפאון ביחסים בין הגורמים המסוכסכים בעדה. הובהר לצדדים שהסיכסוכים הפנימיים בעדה מהווים גורם מעכב לטיפול בבקשתם.

לאחר שהוחל חוק גיוס חובה על בני העדה הדרוזית, נמסר לנכבדים דרוזים, בפברואר 1957, כי השלטונות יהיו מוכנים לדון בעניין ההכרה בעדה אם ראשיה יגיעו לעמק השווה בשאלת האירגון של עדתם. ואכן בקשות רשמיות דרוזיות להכרה בעדה הדרוזית כעדה עצמאית לא איחרו להגיע: במרס 1957 פנו נכבדים דרוזים מהכרמל, ובהם שיח' לביב אבו רכן, שהיה אז ראש מועצת עספיא, בבקשה לממשלת ישראל להכיר בעדה הדרוזית כעדה דתית עצמאית ולחוקק חוק מיוחד למעמד האישי והדתי של הדרוזים. פניות דומות נשלחו בידי שיח' אמין טריף, שיח' צאלח ח'ניפס ונכבדים דרוזים נוספים, והממשלה החליטה למלא את בקשתם. ב-15 באפריל 1957 הכריז שר הדתות על העדה הדרוזית בישראל כעל עדה דתית מוכרת. ב-1960 ניסה שיח' לביב להכניס שינויים בהצעת חוק בתי הדין הדתיים הדרוזיים. מטרתו הייתה ברורה: לאפשר ייצוג הולם לאזורי הדרוזים בארץ, וליטול את הסמכות מידי הראשות הרוחנית המסורתית ולהעבירה למועצה רחבה יותר. שיח' אמין טריף התנגד להצעות אלה והמדינה קבלה את דעתו.

בראש מועצת עספיא

באפריל 1950 הוחלט במשרד הפנים על הקמת מועצות מקומיות בשני כפרי הדרוזים בכרמל, שחבריהן ימונו בידי שר הפנים. ב-25 בפברואר 1951 הוקמו המועצות המקומיות הממונות בדאלית אל-כרמל ובעספיא. חברי מועצת עספיא בחרו באותו יום, פה אחד, בלביב אבו רכן לתפקיד ראש המועצה. שנתיים לאחר מכן התקיימו לראשונה בחירות למועצות המקומיות האלה. בעספיא היו 937 בעלי זכות בחירה ושלוש רשימות שהתמודדו בבחירות. הרשימות התבססו על הקשרים המשפחתיים בכפר וראשיהן פנו אל התושבים בדרישה להצביע בעד ראשי משפחותיהם. עם זאת, הרשימות השתמשו בסיסמאות ובאותיות של המפלגות שהשתתפו בבחירות לכנסת השנייה וראשיהן השתדלו להפגין את חסותם של מנהיגים ומפלגות יהודיות על רשימותיהם. ראש המועצה היוצאת, לביב אבו רכן, הפגין את תמיכתם בו של שר החוץ משה שרת ושל ח"כ דוד הכהן, ודרש לרשימתו, שנתמכה על-ידי ח"כ צאלח ח'ניפס, את האות א. לביב אבו רכן נבחר לתפקיד ראש המועצה ברוב של חמישה נגד ארבעה חברי מועצה. נגיב מנצור ושלושת חבריו במועצה נשארו באופוזיציה והסיתו את התושבים לבל ישלמו מסי ארנונה. הם עזבו את ישיבתה הראשונה של המועצה, שהתקיימה ב-23 בפברואר 1953, בטענה שלביב אבו רכן הוא ראש קבוצה מסוימת בלבד ואינו מנהיג הכפר כולו. המועצה החליטה אמנם על תקציב, אך לביב התקשה

לגבות את המסים אפילו מאנשיו שלו, שסירבו לשלם בטרם שילמו חברי האופוזיציה את חובם. לבסוף, לאחר משא ומתן ממושך, הושג הסכם לפיו יקבל נג'יב מנצור את תפקיד סגן יו"ר המועצה וכי מקום כינוסה של המועצה יעבור משכונתו של לביב למקום ניטרלי שם יוקם בניין חדש למשרד המועצה.

ביולי 1955 התפטר שיח' לביב אבו רכן מראשות המועצה ומחברותו בה, במחאה נגד מפא"י וח"כ צאלח ח'ניפס על שלא שיריינו לו מקום בסייעת נ בבחירות לכנסת. לאחר מחאה זו רצה אבו רכן לחזור לתפקידו ולקיים בידו את הכבוד המועט שנותר בידיו כראש המועצה המקומית. אך מכיוון שהתפטרותו נכנסה לתוקף, לא היה בסיס חוקי לשובו לתפקידו הקודם. ללביב אבו רכן היו זכויות רבות בקרב מקבלי ההחלטות במדינה, על רקע קשריו ההדוקים עם היהודים עוד לפני מלחמת העצמאות, ולפיכך נתן שר הפנים את הסכמתו להסדר הבא: אם יתפטרו כל המועמדים ברשימתו של שיח' לביב אבו רכן לבחירות שהיו למועצה המקומית בשנת 1952, ותובא בפני השר בקשה למנות אותו למקום הפנוי במועצה, הוא יסכים לעשות זאת. אך המועמד שנכנס במקומו למועצה, לפי הוראות צו המועצות, לא רצה לוותר על מקומו. המשבר נפתר כאשר אחד מחברי המועצה מרשימתו של אבו רכן התפטר מתפקידו. שר הפנים חתם על מינויו כחבר המועצה והוא נבחר מחדש לראשותה ב-30 באוקטובר 1955. תקופת כהונתה של המועצה המקומית שנבחרה בעספיא עמד לפוג ב-26 בינואר 1957, אך הבחירות למועצה החדשה נדחו לחודש נובמבר באותה שנה, ובעקבותיהן נבחר שוב שיח' לביב אבו רכן, לראשות המועצה ברוב של שמונה קולות נגד אחד. כסגני יושב ראש נבחרו שיח' נג'יב מנצור ויוסף מבדא הלון (נוצרי).

מהכנסת אל בית הדין הדרוזי

לקראת הבחירות לכנסת הרביעית (שהתקיימו ב-3 בנובמבר 1959) פנו אישים דרוזים שונים, שראו עצמם ראויים להיבחר לכנסת, אל ראש הממשלה ואל מוסדות מפא"י בדרישה להכלילם ברשימות המועמדים, וזאת על בסיס זכויות עבר שהיו להם בקשרים עם היהודים. בין הפונים היו לביב אבו רכן, צאלח א-שיח' וצאלח אחמד טרביה מעספיא. מטה הבחירות במפלגה החליט להעמיד את לביב בראש רשימת "הגליל - השיתוף והאחוה", שסימנה יא, והוא אכן הצליח להיבחר. לביב היה חבר בוועדת הפנים של כנסת זו. הכנסת הרביעית פעלה פחות משנתיים וב-15 באוגוסט 1961 התקיימו הבחירות לכנסת החמישית. ג'בר מעדי לחץ על מטה הבחירות של מפא"י למנות את לביב אבו רכן לתפקיד שופט בית הדין הדתי הדרוזי וכך יישאר רק הוא מועמד דרוזי יחיד ברשימות הערביות של מפא"י, ואכן כך החליטה המפלגה. לקראת אישורו של חוק בתי הדין הדתיים הדרוזיים-1962 החלה עבודת מטה, בניצוחו של היועץ לענייני ערבים, באשר למועמדים הראויים לשמש שופטים (קאדי-מד'הב) בבית הדין הדתי הדרוזי ובבית הדין הדתי הדרוזי לערעורים. בחודש דצמבר 1961 הציעה לשכת היועץ לענייני ערבים למנות לבית הדין לערעורים את

שלושת חברי המועצה הדתית הדרוזית (שיח' אמין טריף, שיח' אחמד ח'יר ושיח' כמאל מעדי), ולבית הדין הדתי את שיח' לביב אבו רכן (נציג כפרי הכרמל), את שיח' חסין עליאן משפרעם (נציג כפרי הגליל התחתון) ואת שיח' עלי פארס מחרפיש (נציג כפרי הגליל העליון). גורמים שונים בעדה ומחוצה לה העלו שמות נוספים כמועמדים לתפקיד שופט בבית הדין הדתי, אך ועדת המינויים החליטה לבחור בשיח' סלמאן טריף, בשיח' חסין עליאן ובשיח' לביב אבו רכן לתפקיד זה, והגישה את המלצתה עליהם לנשיא המדינה. טקס השבעתם נערך בבית הנשיא בנובמבר 1963 וטקס פתיחת בית הדין הדתי הדרוזי בחיפה התקיים בדצמבר 1963. בכך הושלם הארגון העדתי-שיפוטי של העדה הדרוזית בישראל.

סיכום: ניטראליות אוהדת

לביב אבו רכן, שנפטר ב-20 בנובמבר 1989, היה אדריכל יחסי הידידות בין הדרוזים והיהודים בתקופת המרד הערבי (מאורעות 1936-1939) ואחריה. הוא פעל רבות למניעת השתתפותם של הדרוזים במרד זה, ויצא בשליחות מוסדות היישוב להר הדרוזים בסוריה וללבנון כדי לדווח למנהיגי הדרוזים שם על ההתנכלויות של הכנופיות הערביות ליישובי הדרוזים בכרמל ולבקש את סיועם במאבק נגדן. הוא ראה בידידות ובשיתוף הפעולה בין הדרוזים והיהודים מדיניות חיונית לעתידם של הדרוזים בארץ-ישראל.

לביב סייע לקק"ל ברכישת קרקעות בכרמל, סיפק מידע מודיעיני למחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ולשירות הידיעות של ה"הגנה" (ש"י) ופעל רבות להפצת רעיון "הניטראליות האוהדת" ליהודים במקרה של התנגשות יהודית-ערבית בארץ-ישראל. לביב סיפק נשק לכוחות ה"הגנה" ותמך בגלוי במחנה היהודי. לאחר קרב רמת-יוחנן הוא סייע באופן מעשי להשגת ההסכם עם קציני גדוד המתנדבים הדרוזים שיחדלו ממעורבותם במלחמת הערבים ביהודים. לביב אבו רכן כרת ברית עם היהודים למסירת הכפרים עספא ודאלית אל-כרמל ליהודים בלי קרב, והיה מיוזמי התגייסותם בהתנדבות של הדרוזים לצה"ל, מהוגי הקמת יחידת המיעוטים ומראשוני המנהיגים הדרוזים שביקשו להחיל את חוק גיוס חובה לצה"ל על בני עדתם.